

Cursus 3.1. Epistemologie (duidingsleer)

Situering:

3. Cursussen van 1981 tot 1984

3.1. Epistemologie 1981-1982 (EP1-EP30, 42p.)

3.2. Duidingsleer, 1981-1982 (DU1-DU41, 68p.)

3.3. Logica, 1981-1982 (L01-L103, 145p.)

3.4. Methodologie, 1981-1982 (ME1-ME15, 25p.)

3.5. Inleiding tot de hiëro-analyse, 1981-1982 (HA1- HA169, 233p.)

3.6. Inl. tot de Griekse wijsbegeerte, 1982-1983 (GW1-GW235, 295p.)

3.7. Inl. tot modern-hedend. denken, 83-84, (MHD1-MHD264, 301p.)

Opmerking: Deze cursus werd van een grotere spatiëring voorzien dan de tekst van de oorspronkelijke cursus. Verwijzingen in de oudere versie van deze tekst stemmen dus niet overeen met de huidige paginering van 'word'. Daarom wordt de oorspronkelijke paginering telkens weergegeven met de letters 'EP'. Ze staan voor 'Epistemologie', en worden gevolgd van het oude paginanummer.

Inleiding: Epistemologie of gnoseologie betekenen beide kennisleer. Het menselijke kennen heeft een objectieve en een subjectieve kant, Kennen betekent dat iemand bewustzijn heeft van iets. Een subject wordt geconfronteerd met een object. De ervaring van een zelfreflexie overtuigt ons dat we bewuste wezens zijn. Het 'iets' dat we leren kennen kan zich ook in onszelf voordoen. Denken we aan ingevingen, of sterker, aan een paranormale of religieuze ervaring. Daar waar de gespecialiseerde vakwetenschapper zijn sector beheerst, kan dit niet gezegd worden van de ontoloog. Het geheel van de werkelijkheid is te omvangrijk voor een mens om dat terrein te beheersen. Natuurwetenschappen verklaren gegevens, geesteswetenschappen begrijpen gegevens. Dat alles wordt toegelicht in deze cursus, die overigens van een rijke bibliografie voorzien is.

Inhoud: Klik het onderdeel aan dat je wenst te lezen.

Deel 1. Epistemologie (kennisleer, gnoseologie).....	2
Bibliografische steekproef.....	2
Omschrijving.....	2
Omschrijving van de filosofie als kennistype.	5
(i) Menselijk bestaan als 'existentiële' of prereflexieve filosofie (3/4). ..	5
(ii) (Grote) kunst als levens- en wereldbeschouwing (5/).	7
(iii) Vakwetenschap als levens- en wereldbeschouwing (5/6)	8

(i) 'Erklaren' en 'verstehen'.....	15
(ii) De structuur van de experimentele of 'harde' wetenschap (12/17) ..	17
Uitweiding: ideologiekritiek (17/21)	24
Bibliografische steekproef (21/23)	29
Uitweiding: Wijsbegeerte (23/25)	31
Eenheidswetenschap en wijsbegeerte (25/27)	35
Uitweiding: Theologie (godgeleerdheid) (28/30).....	38

EP1

Cursus 3.1. Epistemologie

Deel 1. Epistemologie (kennisleer, gnoseologie)

Bibliografische steekproef.

-- R.M. Chisolm, *kennistheorie*, Utrecht/Antwerpen, 1968 (kennis en juiste mening, directe en indirecte evidentie (klaarblijkelijkheid), criterium, fenomenen (verschijnselen), waarheid, verstandswaarden);

-- A. Virieux-Reymond, *L' épistémologie*, Paris, 1966 (invarianten en formele structuren, methodeleer der wetenschappen; - kleine inleiding tot de toenmalige Franse epistemologie); -- historisch:

-- G.-G. Granger, *Het rationele denken*, Meppel, 1971 (benadrukt het rede-aspect ten nadele van het religieuze, mythische en vitale);

-- psychologisch: J. Piaget, *Psychologie en kennisleer*, Utrecht/ Antwerpen, 1973; -, *Genetische epistemologie* (Een studie van de ontwikkeling van het denken en kennen), Meppel, 1976 (de ontwikkeling van kennen en denken beschreven door een structureel denkend psycholoog).

Omschrijving.

'Epistèmè, scientia, wetenschap', - breder: 'gnosis, cognitio, kennis' zijn het tweevoudige onderwerp van de kennistheorie. Alle kennen heeft een objectieve kant (het 'noëma'), namelijk de wereld en het leven (het innerlijke leven inbegrepen), en een subjectieve zijde (de 'noësis' namelijk het bewustzijn van het object).

De twee horen samen: zonder 'wetenschappelijk bewustzijn' doet men niet aan wetenschap; het 'klasse-bewustzijn' is thuis in de sociale klasse en haar problemen; het 'primitieve bewustzijn' maakt dat de primitief "in een heel andere wereld leeft dan de onze".

Kennis kan dan ook omschreven worden als bewustzijn, besef: waarvan men geen 'besef' heeft, kent men niet; waarvan men zich niet 'bewust' is, kent men niet.

Opgemerkt zij dat besef of bewustzijn wel met moderne apparatuur kan gemeten worden (en dus tot de streng experimentele psychologie behoort), maar eigenlijk slechts gekend (beseft) wordt door de zo door de experimentele psychologen geringgeachte intro- of retrospectie, d.i. door middel van de reflexieve (op zichzelf, als een lus, terugkerende) methode. Wat toont dat men niet aan een minimaal 'consciëntialisme' (bewustzijns- en introspectie-denken) ontsnapt.

Kennis sociologisch kan men een elementaire typologie (soortenleer) opmaken:

- (a) oppervlakkige (externalistische, als buitenstaander optredende types zijn):
- i/** traditie en mode als het stabiele en het mobiele element in ons kennen: kerkelijke en volkse tradities zijn taai; na W.O. II was het existentialisme, rond Mei 1968 het neomarxisme en heden het structuralisme, ja, het poststructuralisme (en de Nieuwe Filosofen) 'mode';

EP2

Immers, de zgn. 'intelligentsia' (d.i. de creatieve voorhoede, die baanbrekend werk verricht op allerlei cultuurgebieden zoals kunst, wetenschap, politiek, economie, enz.) is veel meer onderhevig aan 'modieuze' kennisvormen dan het volk of de een of andere clerus voor zover deze integristisch (katholiek) of fundamentalistisch (Protestants) is;

ii/ bescheiden mening (hetzij individueel hetzij groepsmatig) en dogmatisme of ideologie: mening is pretentieloos, zich bewust van het niet onderzochte karakter van haar bewering; dogmatisme (dat streng behoort te onderscheiden worden van 'dogma' in de zin van algemeen aanvaarde waarheid binnen een groep) is traditioneel, ja, meermaals religieus onderbouwd, terwijl ideologie, vooral dan de recentere sociale ideologieën (liberalisme (individueel gericht), socialisme (marxistisch: collectief gericht maar 'étatistisch', d.i. met streng staatsgezag gepaard; anarchistisch: collectief gericht doch anti-étatistisch), solidarisme en/of personalisme (en individueel en collectief gerichte 'synthese), nationalisme (volksgericht), fascisme (partij-

en legergericht), enz.) pretentieuze meningen zijn, desnoods tot in het fanatieke toe (vgl. *H. Hempel, Variabilität und Disziplinierung des denkens*, München/ Basel, 1967, S. 130/ 168 (*Ideologische Denksysteme*)), maar, verschillend hierin van dogmatisme, althans in zijn religieuze zin, meningen die zich met een schijn van wetenschappelijk onderzoek tooien;

(b) uitdiepende (internalistische, als ‘insider’ met de zaak zelf bekende) types zijn vooral twee kenvormen: **i/** de vakwetenschap en **ii/** de wijsbegeerte; zij steunen op historia, inquisitio, onderzoek, en wel methodisch onderzoek (niet lukraak, maar volgens de spelregels van het echte onderzoek) naar de objectieve waarheid omtrent de dingen en processen.

Tenzij ... vakwetenschap (beter, in dat geval, volgens McLuhan ‘s uitdrukking, vakidiotie) en wijsbegeerte (beter, in dat geval, valse diepzinnigheid en/ of speculatie) vervallen tot ideologie, dogmatisme, opinie, traditie, mode of wat ook, dat, als kennis, niet onderzocht blijft.

Alleen persoonlijke confrontatie met de zaak’ (het zgn. ‘object’) zelf d.i. het zicht in een stof inwerken geeft, met geluk althans, deskundigheid, d.i. verantwoorde kennis (of die persoonlijke confrontatie nu wetenschappelijk of nietwetenschappelijk is).

B. Bolzano (Praag:1781/1848), later de ‘Oostenrijkse School (met Franz Brentano (1838/1917) en diens leerlingen (C.Stumpf (1840/1936), A.Meinong (1853/1927) en E. Husserl (1859/1930)) hebben ons gewezen op de noodzaak “zu den Sachen selbst” te gaan in een methodische inspanning van ons kennisgericht bewustzijn. Zodoende ontdekt men de zgn. ‘grond’ van de zaak zelf: deze wordt immers hetzij via directe ontmoeting hetzij via indirecte gevolgtrekking in het onderzoek duidelijk gemaakt.

EP3

Opm.- De dilettant kent van alles ‘iets’; de specialist kent van iets ‘alles’; de geïnformeerde mens situeert zich tussenin: hij is (grondig) ingelicht over een ‘object’. Deze cursus bedoelt zo een grondige informatie, niet de twee andere types van kennismaking met het wijsgerige kennen en denken.

Omschrijving van de filosofie als kennistype.

Wijsbegeerte kan men definiëren als duiding van zichzelf (levensbeschouwing) en de wereld (heelal) (wereldbeschouwing). Dergelijke typering is onvoldoende, want:

- (i) het menselijk bestaan - ook, sedert S. Kierkegaard (1813/1855), ja, sedert F. W.J. Schelling's 'positieve' (d.i. op de feitelijke werkelijkheid gesteunde) filosofie (1775/1854), 'existentie' (in de zin van feitelijk menselijk bestaan) geheten -
- (ii) de (in tegenstelling tot 'kleinkunst' de zogenaamde 'grote') kunst, vooral de woordkunst, natuurlijk,
- (iii) de vakwetenschap, die zich met een 'vak', d.i. een onderdeel of aspect van de werkelijkheid inlaat, zij alle zijn evenzovele duidingen van leven en wereld. Taak is het zgn. specifieke of soortelijke verschil (klasse-kenmerk) duidelijk te maken. Wat wij nu, al te kort, gaan doen.

(i) Menselijk bestaan als 'existentiële' of prereflexieve filosofie (3/4).

De Schotse Filosofen (XVIII-de en XIX-de eeuw met Th. Reid (1710/1796) als leidende figuur en Cl. Buffier, S.J., *Traité des vérités premières* (1717) als Franse voorloper) hebben de nadruk gelegd op 'the common sense' (sensus communis) of het voorwetenschappelijke en voorwijsgerige verstand: het bezit, buiten alle vakwetenschap en wijsbegeerte om, zonder bewijsvoeringen allerlei, inzichten die een onmiddellijk beoordelingsvermogen van algemeen-menselijke aard blootgeven. Drie types van kennis kan men erin onderscheiden:

a/ a-priorische waarheden, d.i. inzichten die zich zonder syllogisme of sluitrede (zie later) laten formuleren (zo b.v. "Driemaal drie is negen" (wat bij cijferloze volken wel anders verwoord maar niet anders gedacht wordt));

b/ aposteriorische inzichten, d.i. waarheden van meer empirische of ervaringsaard (zo b.v. "Geel verschilt van rood");

c/ fundamentele ofschoon contingente (d.i. niet-noodzakelijke, althans louter a-priori redenerend) **waarheden**:

c1/ het bestaan van het duidelijk waargenomene (“Ik zie het toch met eigen ogen hier vóór mij!”, met introspectieve dominante) of het duidelijk herinnerde (“Ik heb het zelf, met eigen ogen, gezien!”, met retrospectieve dominante);

c2/ het bestaan van de eigen, veranderlijke bewustzijnsinhouden (“Ik ben treurig”, “Ik besluit tot iets”)

EP4

evenals het bestaan van de eigen, blijvende identiteit (“Ik ben het die het deed en ik heb er wroeging over, nu nog, na jaren, omdat ik het deed”); - het zgn. diepere ‘ik’ als oorsprong van de eigen daden blijkt daaruit -;

c3/ het bestaan van de medemens (“Ik zowel als gij en hij, resp. zij, wij zijn mensen met **een** goed hart maar vele zwakheden”); - het diepere ‘ik’ van de andere verraaft zich in verschijningswijze en gedrag als ik-nog-een-keer (om met A. Schopenhauer (1788/1860) te spreken), indien ik liefderijk ben, en als niet-ik (id.), indien ik de medemens vijandig gezind ben.

Opm.- Fr. Maine de Biran (1766/1824), één van de voorlopers van het Franse existentialisme, voegt aan deze lijst van voorwetenschappelijke en voorwijsgerige inzichten de zgn. ‘sensitieve’ of ‘wichel-waarheden’ toe (cfr. *Maine de Biran, Mémoire sur les perceptions obscures*, 1807 (Paris, 1920 heruitgave)).

De Biran haalt *Voltaire’s Histoire générale* aan waar deze vertelt dat de zoon van de ongelukkige Mary Stuart, James VI, vorst van Engeland en Schotland, in de schoot van zijn moeder - men denke aan wat *Lukas 1:41* vertelt over S. Jan de Doper in de schoot van Elisabeth bij de groet van Maria, Jezus’ moeder - de weerslag heeft doorstaan van de angst die zijn moeder doorstond, bij het zien van het noodlottige zwaard op het punt haar minnaar, David Reggio, te doorsteken: koning James VI behield, zijn hele leven lang, een schrik en een onwillekeurige vorm van beven bij het zien van een getrokken zwaard, wat hij ook deed om zich te beheersen (o.c., 25).

Maine de Biran wijst ook op sommige (verre van alle) dromen, die waarschuwende waarde hebben (o.c., 27). Nog eenvoudiger: wie hoort niet eens zeggen (of zegt het zelf, spontaan): “Het werd mij ingegeven”? Of: “Plots zag ik het in” (‘Eurèka’). Of: “Ik ga er nog eens over slapen”.

De huidige parapsychologie, in de lijn van het aloude occultisme, heeft onze ogen geopend voor deze tweede laag van de *sensus communis*, zodat wij, met reden, de wichel- of sensitieve waarheden (van contingente aard, maar even fundamenteel als de door de nog sterk rationalistische Schotse commonsensisten aangehaalde ‘seculaire’ of binnenwereldse waarheden) hieraan toevoegen.

De (vooral Franse) existentialisten hebben de nadruk gelegd op het feit dat alle wijsbegeerte en zelfs alle creatieve vakwetenschap als bron heeft de een of andere bevoorrechte existentiële ervaring. Zo beweert *J. P. Sartre* (1905/1980), in zijn *Situations*, Paris, 1947/1949, vol. I (*La liberté cartésienne*), dat Descartes, de vader van het moderne innatistische rationalisme (aangeboren voorstellingen of ‘idées’ aannemend), in zijn jonge jaren, de ‘dwang’ doorstond van het rationele redeneren in de toenmalige wis- en vooral meetkunde, - trek die heel Descartes’ werk typeert, ja, tot systeem maakt (zoals Martial Guérout duidelijk maakte).

EP5

(ii) (Grote) kunst als levens- en wereldbeschouwing (5/).

Filosofie verschilt van menselijk bestaan (voor zover er geen resten van leerstelsels in aanwezig zijn) en van kunst doordat zij zich (mentalistisch uitgedrukt) van begrippen (denkinhouden) of (linguisticistisch gezegd) van technische taal (terminologie) bedient in het duiden van wereld en leven, die werkelijkheidsaanspraak bevatten: voor zover bestaan en kunst ook begrippelijke taal met de pretentie de werkelijkheid af te beelden bevatten, zijn zij een min of meer expliciete ‘filosofie’, doch bestaan en kunst zijn vaak te pretentieloos om echt filosofie te zijn (vooral daar waar kunst fictief is zonder onder haar ‘fictie’ werkelijkheid te bedoelen).

Begrippen of technische termen zijn algemene termen, die wetmatigheid weergeven in de werkelijkheid (en dus ‘abstraheren’ van het concreet-individuele dat in bestaan en kunst zo vaak op de voorgrond staat): levende gevallen (casuïstiek) en voorbeelden (exemplarisme) leiden vaak tot bestaan en kunst.

Toch zijn er mengvormen: Jean-Paul Sartre, de grote existentialist-marxist schreef romans waarin zijn abstracte begrippen verwoord zijn (het zijn ‘filosofische romans’).

Iedereen, overigens, die literatologie kent weet dat er zoiets als een ‘roman à thèse’ bestaat, d.i. een verhaal, ogenschijnlijk individueel-concreet, doch met een te verdedigen ‘stelling’ (thesis) erin (b.v. de Elendmalerei der naturalistische romans, die de natuurlijke en culturele ellende aanklagen in concreet-individuele figuren en situaties).

Een Middeneeuwse kathedraal is, in haar brandramen en beeldhouwwerken, een ‘levende’ uitbeelding van de katholieke wereld- en levensbeschouwing: soms is het ‘didactische’ in zo een kunst bijzonder opvallend. In die zin zit er ‘filosofie’ in, maar dan steeds in de meer impliciete (niet-ontvouwde, onbegrijpelijke) zin.

Bibliogr. Steekproef:

(1)

-- R. Harper, *Nostalgia (An Existential Exploration of Longing and Fulfilment in the modern Age)*, Cleveland (Ohio), 1966 (Grimm's sprookjes dienen als begrippelijk model a.h.w. om de sfeer van sommige XIX-de en XX-st 'eeuwse kringen weer te geven);

(2)a.

- J.-P. Richard, *Poésie et profondeur*, Paris 1955;
- O.H. Fidell, *Ideas in Poetry*, Englewood Cliffs, N.J., 1965.
- G.R. Urban, *Kinesis and Stasis*, s-Gravenhage, 1956;

(2)b. -- R.S. Seal/ J. Krg, *Thought in Prose*, Englewood Cliffs, N.J, 1962-2

(iii) Vakwetenschap als levens- en wereldbeschouwing (5/6)

Vakwetenschap is duiding van wereld en leven en wel begrippelijk-talig en, in die zin, zeer verwant met wijsbegeerte. Doch vakwetenschap is niet ontologisch, d.i. zij zet zich vast in een onderdeel of aspect van de totale werkelijkheid (specialisme inzake object) i.p.v. het 'zijn', d.i. de totaliteit van de werkelijkheid.

EP6

De 'ontologie' (ook 'meta.fysiek geheten) is dat wat wijsbegeerte definieert en aftekent t.o.v. vakwetenschap. De vakwetenschapper denkt fragmentair: hij nestelt zich in zijn object in, grenst zijn belangstelling af t.o.v. al wat niet zijn object is, 'abstraheert' van de rest van de realiteit.

Dat is de typische 'sterkte' van de vakwetenschapper: hij 'beheerst' zijn sector zo compleet mogelijk, zo uitgediept mogelijk. Dat kan de ontoloog (metafysieker), d.i. de filosoof niet: hij is, daarvoor, te totaliteitsbewust: zijn 'object' is het absolute systeem, de absolute verzameling van al wat 'is' hoe dan ook. Daarbuiten is er 'niets'.

Sinds Aristoteles van Stageira (-384/-322), de leraar van Alexander de Grote, heet men de absolute verzameling (die alles verzamelt dat is) het 'zijnde' (in de verzamelende zin) of het 'zijn'. Met het woord 'zijn(de)' duidt men de laatste verzameling (en de laatste samenhang of systeem) aan.

Besluit: Duiding van de wereld en zichzelf erin (het 'zijn' genoemd naar zijn twee voornaamste geledingen) in begrippen en termen met werkelijkheidsaanspraak en totaliteits-bewust, - ziedaar wijsbegeerte. Voor zover dat hoe dan ook in bestaan, kunst en vakwetenschap aanwezig is, zijn deze drie menselijke activiteiten 'wijsgerig'.

Propedeutiek. - Het totalitaire karakter van filosofie brengt met zich dat zij, in de volgorde der leerprogramma 's, het laatst komt:

(i). Isokrates van Athene (-436/-338), met Xenofon van Athene (-430/-354), de grote opvoeder van het klassieke Hellas, stond een algemene ontwikkeling voor, gesteund op een aantal leervakken

1/ arithmetiek, geometrie, muziek, astronomie (de pythagoreïsche vakken);
2/ grammatica, retorica, dialectiek (redeneerkunst) (de sofistieke vakken), later te Alexandrië 'enkuklios paideia' (encyclopedische kennis) en nog later in de Middeleeuwen 'artes liberales' (vrije kunsten of kundigheden) geheten: hij zag ze als propaedeutis, vooropvoeding, t.o.v. de wijsbegeerte (ook 'wijsheid' geheten); zij zijn 'propedeutiek' in een eerste betekenis;

(ii) later heeft men de elementaire studie van de een of andere vakwetenschap ook propedeutiek geheten; inderdaad, wie aan wijsbegeerte begint, heeft zo een 'basis' nodig, zeker heden ten dage dat wij in een wetenschappelijke cultuur leven, waarmee de totaliteitsbewuste wijsgeer op grond van zijn zin voor het geheel van het 'zijn', noodzakelijkerwijze rekening moet houden.

Uitweiding: Wetenschapsleer (epistemologie in de striktere zin).

Wetenschapskunde heeft als object de gelijkenis en de samenhang der vakwetenschappen (vergelijkende of comparatieve epistemologie). Zij is

diachronisch (historische epistemologie) en synchronisch (systematische epistemologie).

EP7

Bibliogr. steekproef:

Behalve Virieux -Reymond (blz. 1 supra) zij vernoemd

-- B. Bolzano, *Wissenschaftslehre*, 4 Bde, 1837 (1929 heruitgave);

-- Bridgman, *The logic of Modern Physics*, New York, 1927¹, 1960² (fysicalistisch operationalisme: waarneming, beschrijving door middel van termen die fysicaal waarneembaar zijn, hypothesevorming (noodzakelijke en voldoende voorwaarden om de verklaring te pogen) , toetsing (van de logische implicatie van de hypothese));

-- Fr. Guéry, *L' epistémologie (Une théorie des sciences)* in A. Noiray, dir., *Le philosophie*, Paris, 1969¹, 1972², t. I, pp. 135/ 178: Piaget; - Bachelard (*Le nouvel esprit scientifique* , Paris, 1934), Canguilhem, Althusser; - Serres).

-- R.E. Butts/ Jaakko Hintikka, *Proceedings of the Fifth International Congress of Logic, Methodology and Philosophy of Science* (Ontario, Canada, 1975), Dordrecht/ Boston, 4 - vol., 1977 (breed opgevatte wetenschapsleer); niet-positivistisch:

-- W.B. Gallie, *Peirce and Pragmatism*, New York, 1966 (vooral Peirce' s Theory of Knowledge: pp.59/137).

-- K.-O. Apel, Hrsg., *Charles S. Peirce, Schriften I (Zur Entstehung des pragmatismus*), Frankfurt a. M., 1967.

-- id., *Schriften II (Vom Pragmatismus zum Pragmatizismus)*, ibd., ·1970;

-- J. Habermas, *Technik und Wissenschaft als Ideologie*, Frankfurt, 1968 (typisch voor de wetenschapsleer van de Frankfurter Schule: de 'analytische' (versta: positieve) theorie van de wetenschap behoort gecorrigeerd te worden door een 'dialectischkritische' wetenschapsleer die de sociaalthistorische context van wetenschap en techniek erin betreft);

-- H.G. Gadamer, *Wahrheit und Methode*, Tübingen, 1961¹, 1965² (in de stijl van Schleiermacher en Dilthey, van de existentiëlen Heidegger en Bultmann,

is deze wetenschapsleer 'hermeneutisch' (verstehend, verstaande of begrijpend, d.i. gesteund op ingeleefde interpretatie);

-- K.-O. Apel, *Szientistik, Hermeneutik, Ideologiekritik (Entwurf einer Wissenschaftslehre in erkenntnisanthropologischer Sicht)*, in K.-O. Apel e.a., *Hermeneutik und Ideologiekritik*, Frankfurt a.M., 1971.

Deze bibliografische steekproef bewijst dat de moderne intelligentsia het niet eens is over het begrip 'wetenschap'.

Wat betreft de geschiedenis van de wetenschap:

-- Maurice Daumas, *Histoire de la science*, Paris, 1957; alsook twee werken die het ontstaan der wetenschap behandelen:

-- R. Berthelot, *La pensée de l'Asie et l'astrobiologie*, Paris, 1938¹, 1972² (in Mesopotamië ontstond een denktipe dat eerst bio-solair of bio-astraal, daarna astrobiologisch te werk ging (het verband tussen het leven op aarde en de hemellichamen nagaande);

-- J.P. Vernant e.a., *Divination et rationalité*, Paris, 1974 (in de Chinese, oudMesopotamische, oud-Grieks-Romeinse en zelfs de Afrikaanse culturen is de wichelarij (d.i. de paranormale kennis of mantiek) verre van anti-'positief' (d.i. op waarneming en begrip-vorming afgestemd); wel integendeel, de wichelarij is de eerste vorm van vakwetenschappelijke kennis).

Volgens M. Daumas, o.c., kwamen zowat overal drie vakwetenschappen van de grond, de sterrenkunde, de wiskunde en de geneeskunde (zowat tegelijkertijd in China, Indië en Hellas).

EP8

Zoals W. Jaeger, *Plaideia (Die Formung des Griechischen Menschen)*, 3 Bde, Berlin, 1934/ 1936¹, 1936/1947², aantoonde, vormen de Griekse wijsgeren die men 'fysiekers' heet (natuurwijsgeren), een grote stap voorwaarts in de vakwetenschap: zij vatten ze op als onderzoek naar de 'natuur' (wezen, aard) van de dingen en processen van de zichtbare wereld, die als een 'kosmos', d.i. een naar rangorde geschikt geheel vormt, waarin de mens min of meer centraal staat, opgevat wordt.

-- Al. Koyré, *Galileo and Plato*, in *Journal of the History of Ideas*, IV (1943), toonde aan dat G. Galilei, de stichter van de exacte moderne wetenschap (die

wiskundige en proefondervindelijke nauwkeurigheid combineert), een nieuwe stap voorwaarts betekent, die ons van de antieke en middeleeuwse wetenschapsopvatting scheidt.

Omschrijving van het begrip (positieve) wetenschap.

Vakwetenschap heeft een 'abstractief' (d.i. van een aantal gegevens afziende) karakter:

- a. haar 'materieel' object wordt grondig afgelijnd tegen de rest (of het nu configuraties, terugkoppeling, invloed van het on(der),bewuste, groepsverschijnselen, ritus of getal-bewerkingen zijn);
- b. ook de benadering of haar 'formeel' object is scherp afgelijnd tegen de rest van benaderingen:

b1. beschrijving, verklaring en toetsing van verklaring is steeds aanwezig;

b2. deze beschrijving, verklaring en toetsing zijn intersubjectief: zij worden gedaan door en aan het oordeel onderworpen van de mensengroep die men 'vakwetenschappers' heet (Peirce spreekt van 'sensus catholicus' (d.i. de algemene aanvoeling, duiding) en Royce van 'interpreting community' (d.i. duidende gemeenschap)); alle andere mensen worden uitgesloten;

b3. deze duiders- (interpretanten)gemeenschap is steeds, minimaal en essentieel (methodisch) of maximaal (ideologisch) seculair, d.i. binnenwereldlijk ingesteld: wat deze zicht- en tastbare wereld te buiten- en/of te boven gaat, geldt niet voor deze mensengroep, die daardoor buiten- en bovennatuurlijke gegevens hetzij tussen haakjes zet (methodisch naturalisme of secularisme) hetzij uitsluit (ideologisch-dogmatisch secularisme).

Besluit: het abstractief of eenzijdig karakter der vakwetenschap lijnt haar af tegen de wijsbegeerte, die per definitie niet-abstractief is en naar materieel object (het 'zijn') en naar formeel object (onbeschreven, onverklaarde en ongetoetste gegevens ... 'zijn' er even goed als de andere en de duidende gemeenschap overtreft de louter vakwetenschappelijk interpreterenden; ook het secularisme wordt als eenzijdig aangevoeld door de filosoof, die tenminste het probleem stelt van de niet-seculaire werkelijkheid (meta.fysiek)).

EP9

Deze omschrijving kan ook anders verlopen.

Th. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, 1964 (Ned.: Meppel, 1972) wijst op het historisch gegroeide van wetenschap: er zijn kortstondige revoluties. Men denke aan **a/** primitief wichelen, **b/** antieke sterrenkunde, wiskunde en geneeskunde, alsook aan de Griekse fysiek (natuurleer, **c/** Galileiaanse exacte wetenschap (hierboven vernoemd); men denke aan

Aristoteles' fysiek, Galilei's mechanica, Newton's Principia, Franklin's Electricity, Lavoisier's *Traité élémentaire de chimie*, Darwin's *Origin of Species*, Einstein's relativiteitstheorie, enz.;

(i) er zijn periodes van rust en vlijt waarin 'normale' wetenschap (versta: gevestigde kennisvormen) overheersen, gekenmerkt door een disciplinaire (= vakwetenschappelijke) 'matrix' (tabel van elementen); deze matrix is, aldus Kuhn,

1 / een niet ontward geheel,

2/ gemeengoed van een vakwetenschappelijke groep, van **(a)1.** overtuigingen van cognitieve aard: "De wet van werk (= actie) en weerwerk (reactie) b.v.; of nog: ondoordachte filosofische ('metafysische') opvattingen: "de hele werkelijkheid bestaat uit materie, energie en informatie", **(a) 2.** oordelen van 'evaluatieve' aard (waardeoordelen): "Het is wetenschappelijker de fenomenen kwantitatief te benaderen dan kwalitatief" (of omgekeerd); "Vereenvoudiging is verkieslijker"; Deze beide, cognitieve en axiologische, basisoordelen of uitgangspunten, worden aangenomen zonder voldoende bewijs (zijn dan ook vooroordelen maar bruikbare vooroordelen);

(a) Methoden, door Kuhn 'technieken' geheten, van exemplarische of voorbeeldige aard ('paradigma's of schoolvoorbeelden): modelproblemen of -taken met erbij horende model-oplossingen, van algemene aard doch voldoende flexibel (soepel) om creatieve navolging toe te laten in de vakwetenschappelijke wereld.

Mathesiologie (Ampère), mathesiotaxie (Durand de Gros).

Deze twee namen betekenen wetenschapsclassificatie of -indeling (typologie). Een triade beheerst deze stof: de objecten van vakwetenschappen zijn immers ofwel ideëel (in mentalistische taal) of symbolisch (in linguisticistische taal) ofwel empirisch; de empirische worden onderverdeeld in natuurlijke en menselijke of 'geestelijke'; daarvandaan de driedeling der vakwetenschappen.

-- C. Hempel, *Philosophy of Natural Science*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J., 1966, spreekt van niet-empirische wetenschappen (taalwetenschap, logistiek, wiskunde), van natuurwetenschappen (fysica, chemie, biologie), en van 'sociale' (versta: mens-)wetenschappen (psychologie, sociologie, politicologie, etnologie, economie,- alsook geschiedwetenschap, enz.).

EP10

H. van Praag, Informatie en energie (Bouwstenen van een nieuw wereldbeeld),

Bussum, 1970, blz. 45vv., spreekt van 'symboolwetenschappen' (die 'ideële' materies bestuderen) en 'realiteitswetenschappen'. Hij spreekt ook van 'informatiewetenschappen' en 'energiewetenschappen':

"Alle wetenschappen hebben te maken met energie- en informatiebegrippen, maar in de natuurwetenschappen stelt men het energiebegrip voorop, in de cultuur- (of geestes)-wetenschappen het informatiebegrip." (o.c.,47).

-- M. Cl. Bartholy/ P. Acot, *Philosophie. Epistémologie. Précis de vocabulaire*, Paris, 1975, ontwerpt een dubbele epistemologie:

(a) epistemologie der 'exacte' wetenschappen, onderverdeeld in:

(a)1. 'formele' (aristotelische logica (analytica), euclidische meetkunde, getallenleer, logistiek, niet-euclidische meetkunde (Lobatsjefski, Riemann), metataal)

- wat met ideële of symbolische wetenschappen van daarstraks overeenstemt -;

(a) 2. fysische, biologische wetenschappen - wat met 'natuurwetenschappen' overeenstemt;

(b) epistemologie der menswetenschappen (freudiaanse psychoanalyse, taalkunde - hier is een uitzondering met daarstraks, waar de linguïstiek bij de symbool-, ideële of teken-wetenschappen werd ingedeeld - , culturele antropologie (etnologie) marxistisch historisch materialisme en economie).

Tot daar deze eerder 'kriteriologische' indeling der vakwetenschappen, waarover later - in de duidelijkheidsleer - wat meer.

Dezelfde 'kriteriologische' instelling leidt tot een andere tweedeling der vakwetenschappen, die zich in twee vormen voordoet.

(i) ‘Erklaren’ en ‘verstehen’.

Natuurwetenschappen ‘erklären’, en ‘geesteswetenschappen’, ‘verstehen’ (10/12) W. Dilthey voerde het onderscheid in tussen ‘natuurwetenschappen’, die ‘erklärend’, verklarend, te werk gaan, en ‘geesteswetenschappen’, die ‘verstehend’ (begrijpend) te werk gaan. De Duitse historische school met Droysen aan het hoofd) reageerde tegen Comte en Buckle, die ‘algemene wetten’ wilden distilleren uit de vormloze massa der historische feiten naar het model van de natuurwetenschappen van de XIXde eeuw en in de geest van de Engels-Franse Verlichting: de menselijke vrijheid met haar onvoorspelbaarheid, de enigheid en individualiteit van de mens en zijn scheppingen beletten een ‘wetenschappelijke’ aanpak zoals die geldt voor de nietmenselijke dingen en processen.

Gevolg: geschied-‘wetenschap’ blijft beschrijvend (idiografisch, d.i. het individuele in verhaal vastleggend), wordt niet ‘nomothetisch’ (algemene wetmatigheden distillerend).

De *Einleitung in die Geisteswissenschaften* (1883) brengt Dilthey’s ideeën ter sprake. De tweeledigheid ‘idiografisch/ nomothetisch’ komt van W.Windelband (1848/1915), uit de neokantiaanse Badener Schule. Uit diezelfde school komt H. Rickert (1863/1936) met zijn onderscheid tussen natuurwetenschap en cultuurwetenschap (waarbij de axiologie of waardeleer de nadruk krijgt).

EP11

Deze tweeledigheid dateert eigenlijk van lang voor de XIX-de eeuw: K.Löwith, *welt-geschichte und Heilsgeschehen*, in W.F Otto e.a., *Anteile Martin Heidegger zum 60. Geburtstag*, Frankfurt a.M., 1950, S. 107, zegt dat het onderscheid tussen natuur(wetenschap) en geest(eswetenschap) bijzonder scherp naar voren treedt in de XVIIde eeuw.

Descartes, in de lijn van Galilei (en parallel aan Fr. Bacon, verdeelt het ‘zijn’ in ‘res extensa’, uitgebreidheid (natuur) en ‘res cogitans’, denken (geest): van de (materiële) natuur is een zeker en wel wiskundig-natuurkundig weten mogelijk; van de geest is voorlopig niet veel meer gekend dan zuivere mening, overlevering en denkgewoonte.

Vico, daarentegen, in zijn *Scienza nuova*, gaat van dezelfde tweeledigheid uit, doch omgekeerd van de natuur, die ons, mensen, vreemd is, doordat wij ze niet zelf gemaakt hebben, is geen ‘doorzichtige’ kennis mogelijk, hoogstens

wiskundig-natuurwetenschappelijk weten (alleen God, als de schepper van de natuur, heeft doorzichtige kennis van de natuur); van de geest, echter, is in de menselijke geschiedenis ware en zekere kennis mogelijk, doordat wij, mensen, zelf de makers zijn van de geschiedenis.” Vico’s nieuwe aanpak heeft zich dankzij Herder en Hegel, Dilthey en Croce ontplooid”. (o.c., 107).

Dezelfde tweeledigheid duurt voort tot heden. *C.P. Snow, Two Cultures and the Scientific Revolution*, Cambridge, 1959, heeft erop gewezen. In de menswetenschappen zelf heeft zij zich doorgezet tot op heden.

(i) *C. van Pareren/ J. van der Bend, Psychologie en mensbeeld*, Baarn, 1979, geeft enerzijds, een verslag van de behavioristische en cognitieve psychologiën en, anderzijds, van de psychoanalytische, humanistische en marxistische psychologiën. De eersten oriënteren zich aan de natuurwetenschappelijke aanpak, de anderen aan wat precies buiten die vakwetenschap opduikt (het on(der)bewuste, de menselijke mogelijkheden, de dialectische beweging der geschiedenis).

(ii) *L. Rademaker/H. Bergman, Sociologische stromingen*, Aula, 1977, geeft, enerzijds, sociologiën als de positivistische en, anderzijds, sociologiën als de fenomenologische of de marxistische. Wat weerom op de tweedeling wijst.

Verzoening.

‘Harde wetenschap’ (‘hard science’) en ‘zachte wetenschap’ (‘soft science’) in de menswetenschappen gaan desnoods samen: een Ronald Laing b.v. deed aan onderzoek van gezinssystemen en wisselwerking tussen mensen, vergelijkbaar met Th. Szasz’ sterk positivistisch-behavioristische communicatie-theoretische vakwetenschap; doch Laing deed ook aan existentieel-fenomenologische ‘zachte’ wetenschap, die ‘wetenschap’ definieert als een middel om

EP12

(i) over een bepaald gebied van de werkelijkheid

(ii), betrouwbare en op de een of andere manier getoetste informatie te verzamelen.

De ‘zachte’ wetenschapsopvatting weigert ‘wetenschappelijke’ methode met ‘experimentele’ methode te vereenzelvigen.

De zgn. ‘pragmatische’ wetenschapsopvatting

Het woord ‘pragmatisch’ behoort hier verstaan te worden in de zin van:

1 / eclectisch (uit vele opvattingen tegelijk uitkiezend)

2/ op grond van de bruikbaarheid ervan - is één vorm van zo een verzoening der
'gesloten' (exclusieve) scholen en methoden ten voordele van een 'open' methodiek.

-- G. Barraclough, *Scientific Method and the Work of the Historian* - een referaat voorgedragen op het Internationaal Congres voor logica, Methodologie en wetenschapsfilosofie (1966) -, in D. Bronstein/ Y. Krikorian/ Ph. Wiener, *Basic Problems of Philosophy*, Englewood Cliffs, N.J. 1964³, pp. 206/217, verzoent, als historicus, idiografische aanpak met nomothetische 'wetenschap' door te stellen dat, na de idiografie, er plaats is, in de geschiedwetenschap, voor veralgemening en wetmatigheidsonderzoek: er keren, in de menselijke wereld, voortdurend schemata terug die echt vakwetenschappelijk formuleerbaar zijn (b.v. dictatuur, revolutie, klassenstrijd, uiteen liggen in de tijd van politiek en artistiek hoogtepunt, enz.).

-- K.-O. Apel, *Szientistik, Hermeneutik, Ideologiekritik* (zie hoger), neemt het gesprek van de gewone mens, en nog meer van de geneesheer) als model van de epistemologie:

(i) In ieder gesprek komt het voor dat de ene de andere niet meer neemt als evenmens ('Ich noch einmal' zou A. Schopenhauer gezegd hebben, 'ik-nog-een-keer') doch als 'object' dat hij onderzoekend bekijkt ('Nicht-Ich' in Schopenhauer's taal, 'niet-ik'); b.v. als een kameraad plots vaststelt dat zijn kameraad hem wellicht beliegt of wanneer de als vriend des huizes binnengekomen huisarts overgaat tot het onderzoek van de (gezondheid van de) 'patiënt': van 'ik-nog-een-keer' (vriend) wordt de onderzochte plots 'niet-ik'

(ii) De menswetenschap is op die leest te schoeien, aldus Apel: zij verzoent beide aspecten in een 'dialectische' bemiddeling van het vakwetenschappelijke 'verklaren' en het 'hermeneutische' 'begrijpen' (door de 'ideologie' (d.i. het schijnwetenschappelijke aspect) en in de verklaring en in de hermeneutiek aan te klagen) als eenzijdigheden).

Wel legt Barraclough de nadruk op het wetenschappelijke (na het hermeneutische) daar waar Apel de nadruk op het hermeneutische legt (na het 'verklarende').

(ii) De structuur van de experimentele of 'harde' wetenschap (12/17)

Wij gaan deze structuur exemplificeren aan de hand van een toepassing.

Eerste aanpak.

De waarneming is de aanvang van proefondervindelijke wetenschap: zij verschaft de gegevens ('data') van de zintuiglijke ervaring. Als regel geldt dat die zintuiglijke ervaringen openbaar herhaalbaar moeten zijn.

EP13

- 1/ Historische,
- 2/ introspectieve,
- 3/ sensitieve feiten zijn onherhaalbaar, uitgesloten:

Vergelijk het zien van de maan aan de horizon met het waarnemen van de maan in de zenit (waar zij kleiner voorkomt dan aan de horizon); vergelijk deze beide waarnemingen met het zgn. 'zien' door een ziener of sensitief van de maan op een ogenblik dat niemand anders ze ziet.

Het is geweten dat **(i)** de fysicale omgeving, **(ii)** eventuele instrumenten (een telescoop b.v.) en **(iii)** welbepaalde vooroordelen in de waarneming een storende rol kunnen spelen en bron van dwaling zijn.

Tweede aanpak.

Ervaringen, waarnemingen,- deze 'gegevens' of 'data' moeten, in een tweede fase, en voor de waarnemende wetenschapper en voor de gemeenschap der medewetenschappers in een beschrijving vastgelegd worden. Die weergave (of ken- en denkmodel) of beschrijving moet vooreerst (wat *B. Bolzano* (*Wissenschaftslehre*, I, S. 71ff.) heet) uitspraken op zich (Sätze an sich) bevatten: deze 'zeggen' wat waargenomen wordt (b.v. "Aan de zenit zie ik de maan kleiner dan aan de horizon") en bestaan uit (wat Bolzano heet) voorstellingen op zich (Vorstellungen an sich), d.i. onderdelen van uitspraken (zo b.v. 'maan', 'kleiner dan', 'zenit', 'horizont'); deze uit voorstellingen bestaande uitspraken op zich vormen de inhoud van een oordeel, dat iemand uitspreekt voor zich of in een mededeling aan een medewetenschapper.

Doch in de strikt 'experimentele' wetenschap moeten deze oordelen (en hun inhouden aan uitspraken en voorstellingen) vertaald worden in wat men, sinds Bridgman (1927) heet, 'fysicale of operationele' definities (taal).

Reden: de strikte een-eenduidige betekenis van de oordelen voor alle medewetenschappers onderling. De voorstelling 'zenit' of 'horizon', 'maan' of 'kleiner dan' moet in tijdruimtelijke taal omgezet worden en dat wil zeggen, sedert de late Middeleeuwen en Galilei, door middel van 'bewerkingen' ('operaties') die het fenomeen meten.

Pas dan is men zeker dat de voorstellingen en de zinnen op zich juist hetzelfde betekenen voor alle medewetenschappers.

Regel is: hoe meer meetwijzen (en dus instrumentatie), hoe onveiliger de eenzinnigheid der kenmodellen zal zijn; hoe meer kenmodellen met één meetwijze geformuleerd worden, des te onduidelijker zij zijn.

Derde aanpak.

Wanneer de maanwaarneming

1 / op herhaalbare wijze waargenomen en

2/ op fysicaal- operationele wijze beschreven is, kan de wetenschapper een veronderstelling of hypothese vooruitzetten, d.i. een poging tot uitleg of verklaring (ab- of retroductie, in Peirce's taal) van het ervaren en beschrevene.

EP14

een Verklaring - hier van het feit dat de maan aan de horizon groter schijnt dan aan de zenit - is het formuleren van de **(i)** noodzakelijke en **(ii)** voldoende voorwaarden (factoren) van het voorkomen van het fenomeen.

Noodzakelijk is een voorwaarde indien het fenomeen nooit voorkomt zonder die voorwaarde.

Voldoende is een voorwaarde indien het erdoor bepaalde fenomeen altijd voorkomt wanneer zij voorkomt.

Nu kan men een combinatorische tafel maken als volgt: het interval tussen de kijker naar de maan en de maan zelf is het terrein zonder een of ander kijkinstrument (aldus Kaufman en Rock (1962)); dit terrein-zonder-kijkinstrument is de voorwaarde van de maanvergroting aan de horizon doch niet aan de zenit;

Welnu, deze betrekking tussen horizontaal instrumentvrij terrein, enerzijds, en, anderzijds, maanvergroting kan volgenderwijze gecombineerd: het horizontaal kijkinstrument -vrij terrein is - a-priori gezien

(1) noodzakelijk voor de maanvergroting, **(2)** voldoende ervoor; het is er **(3)** noodzakelijk doch niet voldoende ervoor, **(4)** voldoende doch niet noodzakelijk ervoor; het is er **(5)** tegelijk noodzakelijk en voldoende ervoor, **(6)** noch noodzakelijk noch voldoende ervoor.

Deze calculus of rekening der mogelijkheden der oorzakelijke betrekking in kwestie is vooral van belang in geval (3) en (4).

Toegepast op de maanschiijngestalte: indien dezelfde waarnemer dezelfde maan aan de horizon bekijkt doorheen een buis, dan is zij kleiner dan zonder die buis;- de toetsbaarheid van een hypothese is het nagaan van haar verklarende waarde.

Nu is het zo dat, zoals een beschrijving niet fysicaal geldt, indien zij niet in operationele termen is vertaald, een hypothese niet 'geldt', indien zij niet kan getoetst (verificatie) worden. Dat impliceert dat zij in operationele termen vertaald wordt: 'bewerkingen' worden voorgesteld, die tot nieuwe waarnemingen aanleiding geven.

Vierde aanpak.

De laatste fase van wetenschap in de experimentele zin is de uitvoering van de toetsing of verificatie. De regel voor die toetsing is de structuur van het experiment of de proefneming: een proefneming is de manipulering of beïnvloeding van de voorwaarden in de natuur op die wijze dat men de logische gevolgtrekkingen van de hypothese kan waarnemen.

Deze voorwaarden moeten noodzakelijk en voldoende zijn. De hypothese was, in ons geval, dat een horizontaal kijkinstrument-vrij terrein als interval tussen de kijker en de maan aan de horizon de noodzakelijke en voldoende voorwaarde is van de schijnvergroting (men denke aan de gestaltpsychologie) van de maan. De verificatie is het dubbele experiment dat erin bestaat de maan eerst zonder kijkinstrument en daarna met kijkinstrument horizontaal te bekijken: alle andere voorwaarden blijven identisch; maar de experimentator 'manipuleert', d.i. verandert willekeurig, de noodzakelijke en voldoende voorwaarde. M.a.w., zoals C.S. Peirce zegt, de mens komt werkdadig of actief tussen in de voorwaardenregeling. Men zou dit tweeledig experiment nog kunnen aanvullen met het uitproberen van het kijken naar de maan op een heuveltop en in de diepte van een vallei b.v..

EP15

De hypothetisch-deductieve structuur van de aanvang van de proef is duidelijk: **(i)** de hypothese is het intervallandschap tussen maankijker en horizontmaan; **(ii)** de 'logische implicatie' (of 'afleiding', 'deductie') is

dubbel: de maan-'gestalt' is groter zonder kijkinstrument; zij is kleiner met kijkinstrument. Juist die dubbele implicatie wordt gemanipuleerd in de proef.

Analyse van de proef zelf.

De proef spitst zich toe op twee soorten 'veranderlijken' (variabelen):

(i) de onafhankelijke veranderlijke,

in dit geval, de aan- of afwezigheid van het interval-landschap: zij is die voorwaarde of factor die de experimentator direct 'verandert' naar willekeur maar methodisch (niet lukraak) om haar 'effect' ('effectieve' of ook wel 'pragmatische', d.i. op het resultaat afgestemde methode, sedert Fr. Bacon 'effectieve' inductie geheten) na te gaan;

(ii) de afhankelijke veranderlijke,

in dit geval, de veranderende schijn-'gestalt' van de maan; m.a.w. de onderzochte betrekking tussen voorwaarde ('oorzaak', indien ze noodzakelijk en voldoende is) en gevolg (resultaat) is 'functioneel benaderbaar: de maan-'gestalt' is 'functie van' intervallandschap, d.i. zij is afhankelijk van het intervallandschap.

Opgemerkt zij dat de twee vernoemde veranderlijken de bijgehouden of gecontroleerde 'variabelen' zijn. Er zijn, in feite, in ieder experiment ongecontroleerde veranderlijken: deze zijn de kwetsbare plek van iedere proef, want zij kunnen 'effectief' zijn zonder dat de proefnemer het beseft (en meteen controleert). Dit impliceert dat iedere proef baadt in onzekerheden (die verder onderzoek of toeval desnoods blootleggen).

Bibliografische opmerking: voor meer en technischer uitleg zie *L. Vax, L'empirisme logique (De Bertrand Russell à Nelson Goodman)*, Paris, 1970, pp. 28/59 (*Le positivisme logique*; vooral p. 56: waar R. Carnap zich aan de taal alleen houdt, daar eist *Bridgman, The Logic of Modern Physics*, New York, 1927, taal en techniek (d.i. waarneming, liefst met apparatuur).

Internalistische en externalistische epistemologie.

'Internalistisch' is die praxis die zich inwerkt in de zaak zelf: zo zijn vakwetenschappers, 'thuis' in hun vak, mogelijkerwijze goede epistemologen. Toch is dit niet altijd zo: wanneer iemand niet comparatief te werk gaat of indien hij, volgens McLuhan's term, vakidioot wordt, dan overziet hij zijn vak niet; daarom is 'externalisme' een even goede aanloop voor degelijke epistemologie: men bekijkt de wetenschap als buitenstaander en ziet, b.v. in

de ecologische schade door de wetenschap aangericht 'wat' wetenschap 'eigenlijk' is. In feite zijn beide perspectieven complementair.

Zo werden op het 32-ste Vlaams Filologencongres te Leuven (1979) wat- en hoe-vragen gesteld betreffende de humane wetenschappen (begrip en methode van menswetenschappen), doch ook waaromvragen (de ethisch-maatschappelijke gevolgen van menswetenschappen):

EP16

Inderdaad, filosofie,- geschiedwetenschap, linguïstiek, literatuurwetenschap, psychologie, sociologie, agogische (pedagogische en andragogische) wetenschap,- zij alle hebben effect op het leven, dat eigenlijk buiten de sfeer van die wetenschappen ligt.

Rond 1900 ontstond de fameuze wetenschaps crisis, die, op haar wijze, de interne en externe problematiek der wetenschap bloot trok:

(i) het grondslagenonderzoek had het gemunt op de axiomata of vooropstellingen (de 'fundamenten') van de wetenschap; in de fysica kwam men met het oude strakke wetmatigheidsbeeld niet meer rond (de kwantumfysica kent onzekerheden), in de biologie kwam het oudere mechanisme (niet-doelgericht, louter oorzakelijk bepaald patroon) met de doelgerichtheid (teleologie) van het leven in conflict; in de psychologie en de sociologie moest de oude loutere natuurwetmatigheid verzoend worden met de aan menselijke fenomenen eigen 'wetmatigheden'; m.a.w. de 'fundamentele' epistemologie vanaf 1900 moest de grondslagen herzien, die gedeeltelijk buiten de eigenlijke vakwetenschap lagen (en in de grond 'wijsgerige' vooropstellingen waren; (wetenschapsfilosofie of -kritiek ofwel metawetenschap);

(ii) het cultuuronderzoek, vooral op gang gebracht door de vitalistisch-existentiële denkers (niet zonder verband met de romantiek), legde de nadruk op de levensvreemdheid van de vakwetenschap niet het minst in haar technologische toepassingen; inderdaad, spitst de fundamentele epistemologie zich meer op de 'reine' wetenschap toe, de culturele of culturologische epistemologie gaat bijzonder de ethisch-maatschappelijke implicaties van de (toegepaste en toepasbare) wetenschap na.

J.K.Feibleman, Technology and Reality, Den Haag/Leiden, 1981, definieert 'technologie' als het 'in situ', d.i. onmiddellijk praktisch en pretentieloos

oplossen van (praktische) problemen, terwijl, in zijn ogen, experimentele wetenschap de uitbreiding is van de technologie, doordat zij praktische problemen oplost **(i)** desnoods in het lab (extra situm) en **(ii)** gericht op veralgemening en wetmatigheid.

In alle geval, zegt hij, beide, vakwetenschap en technologie veranderen grondig ons concreet begrip 'werkelijkheid', - waarmee duidelijk is dat ontologie, kernstuk van wijsgerige activiteit, niet buiten die twee kan en omgekeerd.

Zo verstaat men *D. Dubarle, Le christianisme et les progrès de la science*, in *Esprit* (XIX (1951): 9, pp. 300/318: de gelovige, als cultuurgebonden, kan de culturele invloed van de wetenschap niet zomaar tussen haakjes zetten.

Dit geeft aanleiding tot een tweeledigheid inzake epistemologie: de instauratieve epistemologen (een George Sarton b.v.) behartigen wetenschap (heuristisch en agogisch); de reductieve epistemologen doen aan 'kritiek' der wetenschappen.

EP17

De sciëntistiek (K.O. Apel) begunstigt de vakwetenschap: een neo-positivist als R. Carnap, zal, in de lijn van de empirist D. Hume en van de positivist A. Comte, wetenschap ophemelen tot triomfalisme toe;

Een existentialist als Sartre, in de lijn van de hermeneutiek W. Dilthey, zal ze eerder bekritisieren.

Mensen als *K. Popper, Conjectures and Refutations*, New York, 1962, zijn wetenschapsgunstig gestemd doch leggen de nadruk op het momentane en voorlopige ervan: wetenschap is herleid tot

1/ theorieën die aan kritiek sterke weerstand bieden en/of die **een** betere waarheids -benadering zijn dan andere en **2/** verslagen van theorietoetsingen.

Ook C.S. Peirce, nochtans wetenschapsgezind, komt tot 'fallibilisme' (feilbaarheidsbesef). Om niet te spreken van *Pitirim Sorokin, Fads (grillen) and Foibles in Modern Sociology and Related Sciences*, 1956: in haar manie om de natuurwetenschap na te bootsen lijdt de menswetenschap vaak aan

1 / de verwisseling van 'sciëntisme' (wetenschapsfanatisme) met echte wetenschap,

2a/ de testomanie (de hang naar testproeven) en kwantofrenie (de hang om alles kwantitatief op te vatten) en

2b/ de kwantitatieve opsporing van het triviale (het zich verliezen in banale dingen met 'kwantitatieve' methoden). Jammer genoeg: Sorokin 's kritiek is meermaals waar in het geval van experimentele menswetenschappers.

Uitweiding: ideologiekritiek (17/21)

Het is onmogelijk een actuele kennisleer te schetsen zonder een woord te zeggen over ideologie. Het woord komt in voege sedert *Destutt de Tracy* (1754/1836), *Eléments d' idéologie* (1801/1815), waar het vermogens-, vooral kennispsychologie betekent ('idée',-sedert Descartes en Hocke, bewustzijnsvoorstelling en -inhoud).

Vgl. Cabanis, Volney, Daunou e.a. sensualisten en positivisten. Algemeen gezien is 'ideologie' zoiets als levensvreemd denkbeeldenstelsel, liefst met wetenschappelijk of wijsgerig uitzicht en vaak sterk sociaal bewogen. Het is gemakkelijk pejoratief: Napoleon zei van sommige tijdgenoten dat het ideologen (utopisten) waren met misprijzen.

Zo verstaan wij dat G. Balandier (in Cah. Intern. de Sociologie, 33 (1962), p. 128, spreekt van mythe, ideologie en programma als drie verschillende en toch ergens gelijke dingen; dat G. Schiwy, *Der französische Strukturalismus (Mode, Methode, Ideologie)*, 1969, ideologie ergens van mode en methode afzondert, ofschoon zij ook ineenvallen.

Men heeft 'ideologie' gedefinieerd als een stelsel van voorstellingen (resp. theorie) met de pretentie streng wetenschappelijk te zijn inzake politiek, moraal, religie, enz.) doch zonder de streng wetenschappelijke praxis waarop de ideologie zou moeten steunen, maar wel gesteund op een praxis (d.i. een soort leven in de praktijk) waaraan zij onbewust inherent is.

EP18

Deze duiding van ideologie is o.m. de Marxistische: ieder denksysteem dat zichzelf voor 'ideëel' (versta: 'geestelijk') neemt - zo b.v. de traditionele wijsbegeerte, religie, moraal, staatsopvatting der bourgeoisie - is, in feite, volstrekt niet ideëel en geestelijk, doch zeer materieel.

Reden: de bourgeoisie 'verantwoordt' door die zgn. 'ideële' denksystemen haar economisch-sociale positie van heersende klasse; in de mate dat die bourgeoisie zelf oprecht gelooft in haar ideologie(en), in diezelfde mate is zij

slachtoffer van een 'vals bewustzijn, dat zichzelf bedriegt en van 'vervreemdheid' t.o.v. de werkelijkheid getuigt.

Haar 'bewustzijn' (mentaliteit) is 'onwerkelijk', 'utopisch' (wat nergens 'topos' of plaats heeft). K. Marx' ideologiekritiek ziet dan ook de ideologie als de breekbare bovenbouw van een economisch-sociale onderbouw (infrastructuur), waarvan zij een vervalst beeld geeft: Marx is materialist en econoom, d.i. hij verklaart eenzijdig 'ideële' 'producten' als uitwerksels van materiële, inzonderheid economische toestanden.

Zijn ideologiebegrip is dan ook zelf onderhevig aan ideologiekritiek: eenzijdig alle menselijke (inzonderheid bourgeois) denkbeelden herleiden tot materieel-economische 'producten', gefabriceerd in de werkplaats van het kapitalistisch systeem, is op zijn beurt in 'constructies' vervallen die niet zonder meer kloppen met de 'werkelijkheid' (die even onwerkelijk zijn). Echt 'wetenschappelijk' socialisme, zoals Marx het eigenlijk zou willen, zou op andere dan deze smalle onderzoeksbasis moeten geschoeid zijn.

J.-B. Pontalis, Objekte des Fetischismus, Frankfurt a.M., 1972, heeft er over 'fetisjisme'. De eerste betekenis van 'fetisj' is een schijnbaar doodgewoon fysicaal voorwerp, waaraan de fetisjgelovige ('fetisjist') een meer dan gewone, d.i. religieuze betekenis toekent.

Analoog daaraan (d.i. gedeeltelijk identisch, gedeeltelijk verschillend) gebruikt de secularistische psychologie het woord fetisjisme voor overdreven waardering voor bepaalde, doorsnee genomen niet opvallende voorwerpen (psychopathologisch wordt dit tot seksueel fetisjisme: de erotisch-fetisjist overwaardeert erotisch hetzij lichaam hetzij voorwerpen (kleren) van de geliefde). Deze betekenissen zijn door de freudiaanse psychoanalyse overgenomen.

K. Marx heeft 'fetisjisme' gebruikt in de socio-economische zin: de koopwarenanalyse met haar 'warenfetisjisme' getuigt daarvan (reïficatie' zeggen huidige marxisten: het ding ('res') krijgt, op zich, zonder de socio-economische context van uitbuiting van de proletariër door de kapitalist, als koopwaar een overdreven 'verering', teken van ideologisch, d.i. onwerkelijk bewustzijn).

Uit het voorgaande blijkt dat de ideologiekritiek, op haar beurt, het woord 'fetisjisme' kan gebruiken voor overdreven, want niet op echt

wetenschappelijk onderzoek gesteund 'geloof' in 'ideeën en denkbeelden' die eigenlijk die 'verering' niet verdienen.

EP19

H. Ruyer, L' utopie et les utopies, Paris, 1950, Geeft het begrip en de historiek van 'utopie' (o.m. bekritiseert Ruyer Marx' vervanging van het door hem bestreden 'utopisch' socialisme door het zgn. 'wetenschappelijk socialisme').

Utopische maatschappijvisies dateren van Platon, doch het woord 'u.topia' werd geschapen door Th. More (1478/1535 (ou + topos: geen plaats) en betekent hetzij een maatschappij hetzij een toekomstige mensheid, die men voor 'ideaal', gewenst, houdt, doch waarvan men weet dat zij 'nergens' bestaat. Een Utopist is iemand die vaak 'kritisch' ingesteld is en scherp ziet wat misgaat in de gevestigde samenleving en wit zwart een tegenmodel ontwerpt in het nergensland.

R. Ruyer, o.c., 115, zegt dan ook dat de utopieën als de mistige omhullingen zijn waarin verwezenlijkebare denkbeelden aan het werk zijn. Wat op een melioratief woordgebruik wijst.

Dat niet enkel het Westen aan utopische denkbeelden gelooft, blijkt uit *W. Bauer, China und die Hoffnung auf Glück (Paradiese, Utopien, Idealvorstellungen)*, 1971, waar steller de premoderne en de moderne geluksopvattingen en ideale samenlevingen (tot en met de 'Culturele revolutie') in China ontleedt.

Wie, natuurlijk, onder de huidige filosofen, de utopie heeft hergewaardeerd is E. Bloch (1885/1977): de taak van de filosofie is het nog-niet-gewordene, de toekomst (en niet het verleden) tot het bewustzijn te doen doordringen. Het nieuwe, de hoop, de droom, de mogelijkheid, de utopie, - dit alles krijgt de klemtoon. Tegen Freud' s opvatting van het onbewuste (zeer sterk naar het verleden gericht) legt Bloch de nadruk op het nog-niet-bewuste, dat zich in tendensen (gerichtheden op de toekomst) en latenties (onmerkbare maar gereed zittende mogelijkheden) uit. Tegen Marx' geringschatting van religie beweert Bloch dat waar hoop is, daar meteen religie is (en geen loutere utopie of opium van het volk, zoals Marx beweerde). Vgl. *Das Prinzip Hoffnung*, Fr. A. 1967 (1953/1959¹); *Geist der Utopie*, 1918 e.a. werken van Bloch.

Besluit: ideologiekritiek moet, enerzijds, utopie als onwetenschappelijk afwijzen (tenzij in de vorm van wetenschappelijke futurologie) en, anderzijds, bekennen dat iedere utopie een onuitgesproken ideologiekritiek is.

Ontvoogding (mondigheid) is een ander thema van de ideologiekritiek, vooral dan die van de Frankfurter Schule, met haar 'kritische theorie' of nog haar 'negatieve dialectiek' (M. Horkheimer, Herbert Marcuse, J. Habermas e.a.).

Ontvoogding, mondigheid, - dat zijn XVIII-d'eeuwse verlichte denkbeelden, doch die in de mond van de Frankfurter Schule een ideologiekritische, marxiserende klank krijgen:

(a) de sciëntistisch-technische gegevens van de vakwetenschappen (vooral de experimentele) hebben slechts instrumenteel belang;

(b) de hermeneutisch-historische verworvenheden hebben 'praktisch' (d.i. moreel of ethisch) belang;

(c) de inzichten der kritische theorie (ideologiekritiek) hebben emancipatorisch effect.

EP20

(d) Het ontvoogdingsbegrip verwijst naar de 'aliënatie' (ontvreemding, vaak ook vervreemding):

(a) juridisch betekent die term de overdracht van een bezit (goed, titel) aan een vreemde; Het Franse 'alienation' heeft een psychopathologische betekenis, die, overigens, ook aan de term 'ontvreemding' in zijn filosofisch-epistemologisch gebruik kleeft: persoonlijkheids-verlies, geheel (waanzin, krankzinnigheid) of gedeeltelijk, maakt dat iemand van zichzelf vervreemdt of van zichzelf ontvreemd wordt;

(b) wijsgerig betekent 'aliënatie' die toestand van het bewustzijn of zelfbesef die eigenschappen die van hemzelf zijn, in een werkelijkheid, vreemd aan en buiten hemzelf gesitueerd, erkent als waren het de eigenschappen van die vreemde werkelijkheid (en niet de zijne) dat zelfverlies kan eigen zijn aan het individuele of het collectieve (klasse, maatschappij, groep) bewustzijn.

Men ziet dat 'projectie' (veruitwendiging van het inwendige hetzij in eigen uitwendig gedrag hetzij in de medemens of een andere uitwendige ('vreemde') werkelijkheid) niet ver verwijderd is van aliënatie. Bij Hegel, Marx, - later bij Sartre, speelt de aliënatie een centrale rol: zo wordt o.m. de geschiedenis

opgevat als het loskomen van de mens (individueel, collectief) uit het naïeve bewustzijn (dat 'aliënatie' inhoudt).

P. Ricoeur, Le conflit des interprétations, Paris, 1969, pp. 148ss. en scherper nog, *S. IJsseling, Retoriek en filosofie*, Bilthoven, 1975, blz. 116vv., wijzen, naar aanleiding van Marx, Nietzsche en Freud ('de drie kritische materialisten' geheten), op de retoriek, heimelijk of open, gelegen in alle menselijk spreken, o.m. in het vakwetenschappelijke en, nog meer, het wijsgerige spreken: de mensen zeggen niet zozeer de objectieve waarheid - ook al willen zij dit bewust wel doen -; neen, vaak onbewust verdedigen zij, onder de mom van 'objectieve waarheid', zeer baatzuchtige stellingen (dat is de 'welsprekendheid' of tendentieuze retoriek in hun spreken). Ideologie (Marx), Interpretieren (Nietzsche), Rationalisierung (Freud) heet men zulk spreken.

C.J. Pinto de Oliveira, Information et propagande (Responsabilités chrétiennes), Paris, heeft gewezen op de retoriek aan het werk in de propaganda, die de communicatiemedia dagelijks verspreiden.

'School en defensie', een kommissie die in Zweden in 1952 begonnen is met een onderzoek, heeft in 1957 haar rapport gepubliceerd. Het onderwijs, dat **1/** persoonlijkheidsontwikkeling, **2/** beroepsvoorbereiding, **3/** maatschappijzin en **4/** burgerzin behoort bij te brengen, behoort ook propagandakritiek - een onderdeel van ideologiekritiek - aan te kweken, opdat, vooral in tijd van oorlog (waarom niet in vreedstijd?) de mensheid de retoriek zou doorzien.

De methode van de propaganda werkt als volgt:

(1) Zij verbindt symbolen, geliefd of verafschuwd, met werkelijkheden die zij aantrekkelijk of afstotelijk wil maken (over eigen jeugdbewegingen spreekt men als over

EP21

'groepen', over die van de ideologische tegenstander als over 'benden'); zij werkt met simplismen (vereenvoudigde voorstellingen van ingewikkelde zaken); zij werkt met gevoelsgeladen woorden i.p.v. zakelijke beschrijvingen ('propaganda wordt in de plaats van zuivere 'informatie' gezet); zij ge- of misbruikt het gezagsargument: bekende personen, ofschoon niet terzake bevoegd, worden, in hun uitspraken ('opinies' zogezegd) aangehaald; zij speculeert op het 'menselijk opzicht' ('respect humain'), waardoor de enkeling zich niet tegenover z' n omgeving durft te stellen; zij mengt

opzettelijk waarheden, halve waarheden en onwaarheden; zij werkt met herhalingen (die 'inhameren').

Opgemerkt zij dat punt (6) het Munsterbergbeginsel formuleert: Willi Munsterberg was de intieme vriend van Lenin en één der stichters van de Duitse communistische partij; hij werd, mettertijd, specialist in propagandistiek (Kominternpropagandachef in Frankrijk) en creëerde 'hersenspinsels' ('mythen') geheten om stelselmatig de nazi's te discrediteren: zij beantwoorden aan een nood, volgens Hunsterberg, en worden, mettertijd, 'werkelijker' dan de 'werkelijkheid'. De fameuze Arthur Koestier, die met Munsterberg samenwerkte, heeft achteraf die methode aangeklaagd.

In alle geval: ideologiekritiek is tegelijk taal- en spraakkritiek (retorische analyse) en propagandakritiek.

Bibliografische steekproef (21/23)

-- S. Breton, *Théorie des idéologies*, Paris, 1976 (ideologische spreekwijze, spanning ideaal/ aankunnen en aan willen, religieuze vorm van ideologie, betrekking tussen filosofie, ideologie en kennis, crisis der ideologieën);

-- D. Eickelschulte, *Ideologiebildung und Ideologiekritik*, in Ch. Hörgl/ Fr. Rauh, *Grenzfragen des Glaubens*, Einsiedeln, 1956, s. 245/273 (Bacon's idolenleer, de Verlichting, Destutt de Tracy, vooral uitgebreid: Marx, Mannheim, Geiger);

-- *Les idéologies dans le monde actuel*, Paris, 1971 (gedegen studies van verschillende stellers),

-- H.J. Hampel, *Variabilität und Disziplinierung des Denkens*, München/Basel, 1967, S. 130/161 (*Ideologische Denksysteme*; - 'logisch' bekeken maar dan als mentaliteitsstudie);

-- L.J. Halle, *The Ideological Imagination*, Chicago, 1972 (de sociale ideologieën, van Hobbes en Rousseau over de Franse Revolutie naar Marx en Lenin en de fascisten; nadruk op de tegenstelling tussen liberale en totalitaire ideologieën en op de, sedert de Franse Revolutie, frequente beroepsrevolutionair, die, individueel, tegen de gevestigde orde is zonder klaar te weten door wat ze te vervangen);

-- B. De Clercq, *Godsdienst en ideologie in de politiek*, in *Tijdschr. v. Filosofie* jrg 27 (1965): 2 (juni), blz. 233/261 (later als boek verschenen) (confessionele partijen scheppen een ideologisch christendom);

Meer epistemologische:

-- G.G. Granger, *Science, philosophie, idéologie*, in *Tijdschr. v. Filosofie* 29 (1967): 4 (dec.), blz. 771/780;

EP22

-- P. Cressant, *Lévy-Strauss*, Paris, 1970, pp. 10/16 (*Science et idéologie*: A. Badiou, F. Regnault, L. Althusser e.a. worden aangehaald inzake de betrekking 'ideologie/ wetenschap, die dubbel is:

a/ wetenschap schiet wortel in de ideologie, d.i. de gehele of gedeeltelijke vergissing; **b/** de ideologie als ideologie wordt ontdekt door de wetenschap (want de ideologie, zichzelf onbewust, kent zichzelf niet). Althusser, de structuraliserende marxist, die het heeft over 'ideologie/ theorie', zegt:

"In de ideologie drukken (...) de mensen niet hun betrekkingen tot hun bestaansvoorwaarden uit, maar de wijze waarop zij hun verhouding tot hun bestaansvoorwaarden beleven". (Pour Marx, Paris, 1965, p. 240);

Dit betekent dat ideologie geen cognitieve waarde heeft; integendeel, zij bemaskert; men verstaat dat de structurale kritiek op de ideologie dwingt tot het verwerpen van de hermeneutiek (en de fenomenologie) die, precies, de beleving centraal stelt; wat Lévi-Strauss waar maakt door de Saussure (de linguïst met z' n onderscheid 'taal/ spreken'), Marx en Freud (om hun nadruk op het onbewuste), alsook de geologie (die het landschap, als chaos beleeft, ordent door de analyse en het onderzoek) als vier vormen van één kennistype op te vatten: "de ware werkelijkheid is nooit de meest voor de hand liggende"; "het zintuiglijk waarneembare is, eens doorzichtig gemaakt, rationeel" (hyperrationalisme) (o.c., 22); de hermeneutiek en, inzonderheid, de fenomenologie, met haar nadruk op het onmiddellijk beleefde, ziet niet dat het 'werkelijke' achter, onder, voorbij het oppervlakkig doorleefde te vinden is).

-- J. Robinson, *Economic Philosophy*, Chicago, 1962; pp. 1/25 (*Metaphysics, Morals and Science*: "Een maatschappij kan niet bestaan zonder dat haar leden gemeenschappelijke gevoelens koesteren omtrent de geëigende wijze waarop de zaken moeten verlopen en, deze gevoelens worden in een ideologie uitgedrukt" (o. c., 4);

-- *Apel, Bormann, Bubner, Gadamer, Giegel, Habermas, Hermeneutik und Ideologiekritik*, Frankf. a.M., 1971 (grondig); - enigszins in aansluiting aan wat heden de 'antiautoritaire opvoeding' heet (beter ware: gezagskritische opv.):

-- C.S. Peirce, *Die Festigung der Ueberzeugung*, Baden-Baden, 1965 (*The Fixation of Belief*), vooral S. 49/58 (de vier methoden van meningsstaving: de halsstarrige (individueel), de autoritaire (sociaal), de a-priorische (vooral wijsgerig) en de methode van de uitwendige duurzaamheid, d.i. de experimenteelwetenschappelijke);

-- G. Schiwy, *Les Nouveaux Philosophes*, Paris, 1979, vooral pp. 23/48 (het poststructuralisme met R. Barthes, M. Foucault, J. Lacan en hun respectieve analyse van de 'discours' d.i. de rechtstreekse en zijdelingse rede van onze beschaving en haar ideologieën);

-- J. Moreno, *Gruppenpsychotherapie und Psychodrama*, Stuttgart, 1973, S. 1/8 (de therapeutische visie als grondiger dan de communistische en de kapitalistische ideologieën, die te oppervlakkig zijn).

EP23

Uitweiding: Wijsbegeerte (23/25)

Bibliografische steekproef.

Vanzelfsprekend is de massa boeken en tijdschriften onoverzienbaar (net zoals voor de vak wetenschappen). Daarom opnieuw een keuze.

-- G. Varet, *Manuel de bibliographie philosophique*, t. I (*Les philosophies classiques*), t. II (*Les sciences philosophiques*), Paris 1956.

Woordenboeken:

-- A. Lalande, *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, Paris, 1968¹⁰;

-- P. Fonlquié/ R. Saint-Jean, *Dictionnaire de la langue philosophique*, Paris, 1969²;

-- W.Brugger, Hrsg., *Philosophisches Wörterbuch*, Freiburg, 1961⁸ (met een uiterst bruikbaar overzicht van de geschiedenis der filosofie (Indië, China, Japan, het Westen));

-- J. Grooten/ G. Steenbergen, *Filosofisch lexicon*, Antwerpen/ Amsterdam, 1958 (met aanhangsel over geformaliseerde logica);

-- O. Willmann, *Die wichtigsten philosophischen Fachausdrücke in historischer Anordnung*, Kempten/ München, 1909 (nog steeds uiterst bruikbaar).

Problematiek:

-- O. Willmann, *Abriss der Philosophie (Philosophische Propädeutik)*, Wien, 1959 (*Logik*, 1912-4; *Empirische Psychologie*, 1912-4; *Historische Einführung in die Metaphysik* -- A. Brunner, *Die Grundfragen der Philosophie*, 1914);
 , Freiburg, 19493 (systematisch);

-- M. Dessoir, Hrsg., *Die Philosophie in ihren Einzelgebieten*, Berlin, 1925 (*J. Rieffert, Logik*; *E. Becher, Erkenntnistheorie und Metaphysik*; *M. Schlick, Naturphilosophie*; *K. Koffka, Psychologie*; *E. Uitz, Aesthetik und Philosophie der Kunst*; *P. Menzer, Ethik*; *P. Tillich, Religionsphilosophie*; *A. Vierkandt, Gesellschafts- und Geschichtsphilosophie*);

-
- D. Bronstein/ Y. Kriterion/ Ph. Wiener, *Basic Problems of Philosophy*, Englewood Cliffs, N.J., 1964³ (*methodology, ethics, politics and history, science, knowledge, art and aesthetic experience, religion, reality, philosophy*, - in drieëntwintig uittreksels); - zoals men ziet, is het domein van de wijsbegeerte zeer breed.

Planetaire wijsbegeerte:

-- J. Plott/ P. Mays, *Sarva- Darsana- Sangraha (A Bibliographical Guide to the Global History of Philosophy)*, Leiden, 1969 (in zeer brede geest opgevatte en van uitleg voorziene bibliografie van de 'globale' (versta: planetaire) filosofie);

-- P. Raju, *Oosterse en westerse wijsbegeerte*, Utrecht/Antwerpen, 1966 (Westerse, Chinese en Indiase filosofieën, met een reeks vergelijkende beschouwingen);

-- J. Ferrater Mora, *Inleiding tot de moderne filosofie*, Utrecht/Antwerpen, 1962 (de sovjetfilosofie, de West-Europese en de Anglo-Amerikaanse filosofieën).

Historische overzichten:

-- H.J. Störig, *Geschiedenis van de filosofie*, 2 dln., Utrecht/Antwerpen, 1972² (omvat ook de Indiase en de Chinese wijsbegeerte);

-- F. A. Lange, *Geschichte des Materialismus*, 2 dln., Leipzig, 1866¹, 1905²;

-- O. Willmann, *Geschichte des Idealismus*, 3 Bde, Braunschweig, 1907² (Lange en Willmann blijven steeds zeer bruikbaar en vullen mekaar aan);

EP24

-- A. Bolckmans, *Overzicht der wijsgerige stromingen in de wereldliteratuur*, Gent, 1972 (inleiding: de middeleeuwen; deel 1: renaissance en barok, classicisme; deel 2: verlichting en (pre)romantiek t/m heden).EP. 24.

- C. Bertels/E. Petersma, *Filosofen van de 20-ste eeuw*, Assen/Amsterdam/ Brussel, 1972 (zeventien hedendaagse filosofieën worden, aan de hand van één of meer vertegenwoordigers, verduidelijkt);

-- A. Noiray, dir., *La philosophie*, 3 t., Paris, 1972² (woordenboek, uiterst actueel, met, erin geschoven, artikels over geschiedenis (sedert Hegel, marxisme, fenomenologie, existentialisme, psychoanalyse, epistemologie, structuralisme, technisch denken, politiek denken);

-- Ch.-H. Favrod, *La philosophie*, Paris, 1977 (inleiding en woordenboek (personen, stromingen),- zeer actueel);

-- id., *Les idées du XXe siècle*, Paris, 1978 (theorieën, vorsingswerk, hypothesen, kritieken, invloeden, - ditmaal de vakwetenschappen en de kunst erbij);

-- D. Huisman / A. Vergez, *La philosophie contemporaine en cent textes choisis*, Paris, 1973 (filosofie-opvatting, psychoanalyse, taalwetenschap, epistemologie, ethiek, metafysiek);

-- J. Parainvial, *Tendances nouvelles de la philosophie*, Paris, 1975 (katholiek werk dat, na de invloeden van Marx, Nietzsche en Freud, de 'sofistische' denkers C:Jartre, Derrida, Deleuze) en de 'wijsgerige' denkers (Thibon, Weil, Bruaire, Toinet, Fessard (christelijke humanisten); Marcel (fenomenologen); Heidegger, Jaspers, Merleau-Ponty (existentialisten); Berger, Henry, I,évinas, Marion, Ricoeur, Boutang e.a., ter sprake brengt);

-- M.-Cl. Bartholy / P. Acot, *Philosophie, épistémologie, précis de vocabulaire*, Paris, 1975 (behalve actueel gehouden lexicon, - platonisme, aristotelisme, kartesianisme, Angelsaksisch empirisme, kantiaans criticisme, hegeliaanse dialectiek, fenomenologie, verduidelijkt aan de hand van teksten);

-- A. Roussel, *Textes philosophiques*, Paris, 1972 (vooral cultuurfilosofisch boeiende bloemlezing met uitleg);

-- I.M. Bochenski, *Geschiedenis der hedendaagse Europese wijsbegeerte*, DDB, 1952 (uitstekende inleiding tot materialisme, idealisme, levensfilosofie, existentialisme, ontologie, mathematische logistiek, in de XX -ste e.);

-- H. Arvon, *La philosophie allemande*, Paris, 1970 (uitstekend overzicht van het irrationalisme, de dialectiek, de taalfilosofie en hermeneutiek, de fenomenologie, het existentialisme en het neo -kantisme);

-- H. Albrecht, *Deutsche Philosophie heute (Probleme, Texte, Denker)*, Bremen, 1969 (fenomenologie, existentialisme, hegelianisme, marxisme, logisch empirisme, positivisme, - taalanalyse, esthetiek, antropologie, - met goede bloemlezing en inleidingen ertoe).

-- G. Schiwy, *Les Nouveaux Philosophes (Le retour de la met aphysique)*, Paris, 1979 (A. Glucksmann, B.-H. Lévy, M. Clavel, G. Lardreau, Chr. Jambet, G. Susong, M. Guérin, J. -F. Dollé, Ph. Nemo, J.-M. Benoist);

-- S. Bouscasse/ D. Bourgeois, *Faut-il brûler les Nouveaux Philosophes? (Le dossier du 'procès')*, Paris, 1978;

--

EP25

-- R. Ruyer, *La gnose de Princeton (Des savants à la recherche d'une religion)*, Paris, 1974 (deze naam 'Princetongnosis' dateert van omtrent 1968; aanhangers: G. Stromberg, V. Weisskopf, E. Whittaker, G. Whitrow, U. Siam, D. Bohm, I. Good, Fr. Boyle, W. Elsasser, W. Beck, E. Wigner, Eric Berne, d.i. Angelsaksische of Aziatische fysiekers, sterrenkundigen, geneesheren, biologen, die, de begrensdheid van de 'wetenschap' indachtig, een nieuwe kosmos- en levensbeschouwing zoeken, een soort 'gnosis' of transempirische kennis,-waardoor zij, in de USA, sterk van de aanhang van Galbraith (de economist), H. Marcuse (de révolte-filosoof van mei 1968) en N. Chomsky (de nieuw-linkse linguïst) verschillen).

Wijsbegeerte.

Het woord 'wijs' betekent oorspronkelijk 'wetend' (hij, zij, die weet); het werkwoord 'wijzen' betekende 'wetend maken'. 'Wijzen' en 'duiden' zijn betekeniserwant ('analoog'): op iets duiden is op iets wijzen. Men denke aan 'onderwijzen'.

Pythagoras van Samos (-580/-500) zou de term 'fil.o.sofia' geschapen hebben: 'sofos', wijs,- 'sofia', wijsheid, en 'filo(s)', begerig, bevriend, stellen het woord samen: de goden bezaten 'wijsheid' maar de mens is zoeker naar wijsheid (het fallibilisme van Pythagoras steekt in die bescheiden term).

Ons woord 'wijs' is betekeniserwant met het Engelse 'witch', het Russische 'viësjtsjii' (manlijk), resp. 'viëdma' (vr.), het Sanskriet 'veda': daarin steekt de wortel 'weten'.

Inderdaad, de magiër(in) is hij, zij die weet: *C. Castaneda, De lessen van Don Juan*, Amsterdam, 1972, getuigt nog steeds van die betekenis ('hij die weet' is de magiër die Castaneda inwijdt in zijn, 'weten').

Pythagoras, aldus E. Dodds, was sjamaan: het is dan ook niet verwonderlijk dat de naam 'fil.o.sofia' ontstond op de grens tussen magie en wetenschap, resp. wijsbegeerte.

Eenheidswetenschap en wijsbegeerte (25/27)

Wanneer men *J.K. Feibleman, A System of Philosophy* (Logic, Ontology, Metaphysics, Epistemology, Ethics, Aesthetics, Psychology, Politics, Sociology, Anthropology, Philosophy of Life, Philosophy of Nature, Philosophy of Language, Philosophy of Science, Cosmology, Philosophy of Law, Philosophy of Education, Philosophy of Religion), Den Haag, 1963 vv. bekijkt staat men verstomd van de encyclopedische omvang van die achttien delen van één der huidige Amerikaanse topfilosofen.

Waarom niet een 'eenheidswetenschap', die de verzameling (en begripelijke eenmaking) van alle resultaten van alle deelwetenschappen zou zijn i.p.v. een wijsbegeerte? De vraag is niet zonder zin: Een Aristoteles, een Thomas van Aquino, een Leibniz nog bezaten zo goed als alle wetenschap van hun tijd. Na CS. Peirce en H. Poincaré, door de hyperspecialisering en de wetenschapsexplosie, is zulks niet meer mogelijk.

Zelfs een eenheidswetenschap is een reuzetaak, niet alleen informatief (alle gegevens bijeenkrijgen), doch ook conceptueel (de basisbegrippen die echte eenheid scheppen vinden).

Doch er is meer: filosofie is, in de grond, iets anders dan vakwetenschap (zie hoger), die steeds abstractief blijft, vooral de experimentele wetenschap (die historische, intieme, introspectieve en sensitieve feiten, omdat zij niet **1/** publiek **2/** herhaalbaar zijn door wetenschappers naar experimentele willekeur, uitsluit,- wat wijsbegeerte niet kan vanwege haar totaliteitsbesef).

Toch, zoals hoger ook gezegd, kan de filosofie niet buiten een meer dan oppervlakkig en dilettantisch contact met de vakwetenschappen. Daarvandaan boeken als H. Barraud, *Science et philosophie* b.v., die een niet-exhaustieve (wie zou dat kunnen?) doch louter demonstratieve (d.i. met steekproeven werkende) confrontatie tussen filosofie en wetenschap beproeft, en zovele andere.

Basisstructuur van de filosofie.

Indien zij iets anders is dan vakwetenschap, waaraan (structuur) kent men ze dan (specifieke eigenschap)? De filosofie vervalt in oosterse filosofieën (nl de Indiase: +/- -2000 (Rig-veda; vgl.:

-- J. Gonda, *Les religions de l' Inde*, Paris, 1965;

-- J. Neuner, *Hinduismus und Christentum*, Wien, 1962); de Chinese: +/- - 2500; vgl.

-- A. Forke, *Die Gedankenwelt des chinesischen Kulturkreises*, München / Berlin, 1927 ; de Japanse (sjinto- en Chinese invloeden; vgl.:

-- P. Lüth, *Die japanische Philosophie*, 1944)) en westerse.

Welnu, hoe verscheiden ook, duidelijk tekenen zich de volgende onderdelen af:

het *informatief* gedeelte: kennisleer (wetenschapsleer), denkleer en methodeleer (methodologie) tonen hoe de denker kennis opdoet, ordent en dit methodisch, niet lukraak;

het (*meta*)fysisch gedeelte. Het *preconstitutief* gedeelte. Dit handelt over de oorsprong van al wat is (of die oorsprong nu 'God', het onbegrensde of wat ook heet), namelijk al wat voor de eigen 'constitutie' (wezensaard, natuur) der dingen en processen gesitueerd wordt.

het *constitutief* gedeelte handelt over wat is, op zich genomen (of men nu zegt dat alles materie is (materialisme) of idee (idealisme) of wat ook);

het *normatief*, deontisch aspect: ethiek (moraalleer) handelt over de gewetensvolle gedraging van de mens; politiek handelt over het maatschappelijk gedrag ('polis' betekende bij de oude Grieken '(stads)staat'); - esthetiek handelt over het schone en het kunstwerk; - technologie handelt over het nuttigheidshandelen ' (normatief is ook 'axiologisch).

Dit alles wordt omkaderd door de *ontologie* of werkelijkheidsleer, die het 'zijn' hetzij synchronisch hetzij diachronisch (historisch) bekijkt: kennis, oorsprong, natuur der zijnden, gedrag, - dat alles is 'zijn(de)'.

EP27

Behalve deze basisstructuur, nu eens wat meer zo benadrukt (de moderne tijd is sterk epistemologisch, logisch, methodologisch ingesteld; de oudheid en de middeleeuwen meer (meta)fysisch ((pre)constitutief) en normatief), dan weer anders, is er de methode, die niet-enkelvoudig is ofwel enkelvoudig.

E. Rogge, *Axiomatik als möglichen Philosophierens (Das grundsätzliche Sprechen der Logistik, der Sprachkritik und der LebensMetaphysik)*, Meisenheim, 1950 zet de drie opvallendste XX-st' eeuwse methoden uiteen, die ofwel exclusief ofwel inclusief (eclectisch, pragmatisch) kunnen aangewend worden: positivisme (logistiek), rationalisme (taalkritiek), hermeneutiek (levensmetafysiek) lopen nevens mekaar heen maar beïnvloeden mekaar, ja, kunnen, bij één en dezelfde denker, op voorwaarde dat hij 'coördineert' (d.i. inclusief denkt) - en niet 'gecentreerd', d.i. exclusief ingesteld is

- vgl. Piaget's koppel 'coördinatie'/ 'centratie', vruchtbaar samengaan.

Reden: deze drie benaderingswijzen leggen elk één aspect van de werkelijkheid bloot. In dezelfde zin werkt P. Kurtz, *Decision and the Condition of Man*, Seattle, 1965, waarin steller de drie belangrijkste Westerse denkwijzen - naturalisme (parallel met positivisme bij Rogge), 'philosophical analysis' (vgl. taalkritiek, min of meer, bij Rogge), existentialisme (vgl. hermeneutiek bij Rogge) - wil 'verzoenen' en wetenschap en wijsbegeerte op mekaar doen inspelen.

Vergelijkende methodologie wordt bedreven door J. Donald Butler, *Four Philosophies and their Practice in Education and Religion*, New York, 1968³,

een boeiende comparatieve studie van naturalisme (Hobbes, Rousseau, Spencer), idealisme (Platon, Descartes, Kant, Hegel), realisme (Aristoteles, Thomas van Aquino e. a.), pragmatisme (Fr. Bacon, Comte e.a.), existentialisme, taalanalyse, waaruit blijkt dat sommige denkers tot meer dan één strekking behoren.

C. van Peursen, Fenomenologie en analytische filosofie, Amsterdam, 1968, bespreekt comparatief de twee 'culturen' (P.C. Snow) heden ten dage (zonder de middenterm van Rogge en Kurtz).

Boeiend blijft ook A. de Waelhens, Existence et signification, Louvain/ Paris, 1958 (dat van fenomenologisch standpunt vergelijkend en confrontatief te werk gaat).

Het extreemst is *W. Hirsch, Ueber die Grundlagen einer universalen Methode der Philosophie*, Bad Homburg/ Berlin/ Zürich, 1969.

Van bijzonder belang lijkt ons A. de Waelhens, o. c., 75/103: de term 'nieuwe filosofie' drukt (vooral vanaf ±1910) uit dat het denken, i.p.v. intellectualistisch-rationalistisch of sciëntistisch-positivistisch te werk te gaan, zichzelf opvat als het leven in de wereld dat tot het volle bewustzijn van zichzelf komt. Hegel en Marx, zelfs Kierkegaard en Nietzsche gaan zo te werk; Bergson ook, alsook de existentiële filosofie: ervaring en denken zijn, van meet af aan, ineen; denken is dan ook ontvouwen, op welke wijze ook, van wat in het ervarende leven impliciet aanwezig is, in z' n geheel genomen.

EP28

Uitweiding: Theologie (godgeleerdheid) (28/30)

J. MacMurray, Conditions of Freedom, London, 1949, p. 87, zegt:

"Religie (godsdienst) is de matrix (geordende tafel) van al de betekenisvolle activiteiten van het menselijk bewustzijn."

En zelfs een *Karl Mannheim*, socioloog, die een lans brak voor de zgn. 'integratie', (als tegenvoeter van verzuiling (departementalisme)), - integratie waarin hij de hoeksteen ziet van alle maatschappelijke activiteit, beweert in z' n *Freedom, Power and Democratic Planning*, London, 1951, dat religie, in die integratie, de beslissende factor is.

O. Willmann, *Gesch. d. Idealismus*, II (*Der Idealismus der Kirchenväter und der Realismus der Scholastiker*), Braunschweig, 1907², s. 9, beweert dat het christendom volgende structuur heeft: een boventijdelijk (versta: anderwereldlijk) moment (d.i. geschiedenismakende factor), d.i. de boven- en buitennatuurlijke machten, die, in het christendom aan het werk zijn; drie ‘tijdelijke’ (versta: aardse, seculaire, ‘diesseitige’) momenten:

1/ de voorbestemdheid, in het algemene kader van de ‘gewijde’, ‘heilige’ of, nog, ‘heils’- geschiedenis, van de verlossing, d.i. de reddende tussenkomst van de boven- en buitennatuurlijke machten in aardse, seculaire zaken; deze voorbestemdheid is duidelijk uit de historische (priesterlijke) en profetische, maar evenzeer uit de sapiëntiële of wijsheids- en apocalyptische of openbaringsboeken van het Oude Testament, die een verlossing in het vooruitzicht stellen, die voor alle volkeren geldt (doch waarvan het kleine ‘uitverkorene’ joodse volk de voorafbeelding en voorbereiding biedt);

2/ de intrede of doorbraak, in de persoon en het werk van Jezus Christus, de tweede persoon van de H. Drie-eenheid, en in de persoon en het werk van de H. Geest, de derde persoon van dezelfde H. Drie-eenheid, - beiden gezonden door de zich in hun persoon en werk openbarende Vader, de eerste persoon der H. Drie-eenheid, - de intrede, nl., van de verlossing;

3/ de voortzetting, na de evangelische tijd, van diezelfde verlossing in de Kerk als gemeenschap der verlostten te midden van alle volken.

Doch daarmee ziet, aldus O. Willmann, tolk van een kerkvaderlijke en middeleeuwse theologische en volkschristelijke overtuiging, in het tweede Vaticaans concilie herbevestigd (waar dit concilie het heeft over de betekenis en waarde van de niet-Bijbelse religies), - daarmee ziet men maar één aspect (het Bijbelse): “Vanuit het evangelie krijgt niet enkel de mozaïsche openbaring haar volle belichting, doch ook de eraan voorafgaande, tot de aanvangen (der mensheid) terug reikende oer- of archaïsche openbaring”. (o.c., 20).

Dit is de uitdrukkelijke bevestiging van de ‘globale’ (globus = wereldbol) of, beter, planetaire aard van het christendom, dat, zodoende, in zekere zin, alle mogelijke religie ‘integreert’.

EP29

Dezelfde O. Willmann, o.c., (80/92 (*Das Verhältnis der Philosophie zur Theologie*), beweert, te recht hiermee ingaand tegen de zgn. ‘verlichte’ (versta:

secularistische) geschiedschrijving, dat “het weten omtrent ‘goddelijke’ dingen” als ontspringend aan de een of andere openbaring der ‘godheid’ (godheid moet hier in de antieke zin verstaan worden van ‘buiten-en-bovenaards wezen’) als het ‘hogere’ type van kennis werd opgevat, terwijl “de kennis van de menselijke dingen en de bespiegeling (speculatie)” opgevat werd als een ondergeschikt soort kennis,- dit zowel in India als in Hellas.

De patristiek (d.i. de antieke kerkvaderlijke filosofie en theologie) en de scholastiek (d.i. de middeleeuwse voortzetting ervan) hebben deze ‘heidense’ opvatting op Bijbels-christelijke wijze uitgewerkt.

Het schema ziet er als volgt uit sedert de hellenistisch -Romeinse tijd:

de zeven ‘technai’ (arties liberales, vrije ‘kunsten’, versta: vakwetenschappen) vormen de propaideusis (vooropvoeding); zij zijn gedeeltelijk filologisch’ (d.i. taalkundig) - sedert de proto- en deuterofilosofiek (vgl. W. Jaeger, *Paideia*, I, 397ff., die over ‘formele’ vakwetenschappen spreekt), namelijk grammatica, retorica (welsprekendheidsleer), dialectiek (discussie- en denkleer) - het middeleeuwse trivium -; zij zijn gedeeltelijk ‘mathematisch’ (in de pythagoreïsche zin van ‘in de aard van ‘getalvormhar monieus’: ‘arithmos’ betekent

1/ meer dan één (dus: twee of meer),

2 / structuur van meetkundige aard (‘vorm’, ‘gestalt’),

3/ harmonie), namelijk aritmetica (getalkunde), geometria (meetkunde), muziek (kitharisten-muziek, die geometrisch uitgelegd werd door de pythagoreeërs), astronomia (hemellichamenkunde: het heelal, geocentrisch opgevat, werd als een tweede toepassing van getal- en meetkunde opgevat); W. Jaeger, o.c., heet dit gedeelte ‘reëel’,

de filosofie, ook kortweg ‘sofia’, wijsheid, geheten;

de christelijke ‘sofia’ of ‘wijsheid’ (ook ‘didachè’ of ‘leer’ (de nadruk ligt dan op de dogmatisch-vaste aard van die wijsheid in haar invarianten of wezenskernen van onveranderlijke aard), - later ook ‘theologie’ geheten.

O. Willmann, o.c., 82/83, zet uiteen hoe de H. Klemens van Alexandrië (+ 215), leermeester daarin van Origenes van Alexandrië (+ 254), de eerste is die dat schema, op zich heidens, ja, joods (denk aan Filon de Jood (-25/+50) te Alexandrië), in christelijke zin interpreteert:

“Zoals de vormingswetenschappen (ta enkuklia mathèmata) samenwerken in dienst van haar heerseres, de wijsbegeerte, zo werkt de wijsbegeerte zelf op

haar beurt mee aan de verwerving van de (christelijke) ‘wijsheid’ (versta: Bijbelse theologie)”. (Strom. 1). Doch versta deze onderschikkingsreeks juist:

“De theologie is de leer van de christelijke waarheid; de filosofie de christelijke leer van de waarheid” (id., *Die wichtigsten*, S. 57).

EP30

Bibliografische steekproef.

Voorop stellen wij *W. Jaeger, A la naissance de la théologie (Essai sur les présocratiques)*, Paris, 1966 (Dt. *Die theologie der frühen griechischen Denker*, 1953; Eng. *The theology of the early Greek Philosophers*, 1947 waarin de beroemde classicus de ‘natuurlijke’ theologie, d.i. die gods- en godenkennis die op de studie van de fysis, natura, natuur, gesteund is, bij de oudste Griekse denkers niet enkel begint, samen met hun type van vakwetenschap en van filosofie, doch er de kern van uitmaakt, behalve dan bij de sceptiekers, die pas later, in de hellenistisch- Romeinse periode volop ter sprake komen.

Deze studie van Jaeger bevestigt, overigens, wat *O. Willmann*, meer dan een halve eeuw vroeger, reeds had duidelijk gemaakt in zijn meesterwerk, *Geschichte des Idealismus*, I (*Vorgeschichte und Geschichte des antiken Idealismus*), dat wel verbeterd en vooral aangevuld doch niet weerlegd werd, tot nog toe.

Cl. Tresmontant, La métaphysique du christianisme et la naissance de la philosophie chrétienne, Paris, 1961, bevestigt, met recentere middelen, wat *O. Willmann*, II (*Der Idealismus der Kirchenväter*), reeds bij het begin van deze eeuw duidelijk maakte, namelijk dat het christelijke denken zowel grondige voortzetting alsook grondige kritiek is op de antieke heidense denkwijzen, vooral inzake theologische vragen.

Cl. Tresmontant, Introduction à la théologie chrétienne, Paris, 1974, situeert de theologie in een actueel en breder kader.

F. Cayré, Patrologie et histoire de la théologie, 3 t., Paris, 1938/1945/ 1944, is wel het meest toegankelijke en overzichtelijke werk terzake.

E. Hocedez, Histoire de la théologie au XIXe siècle, t.1 (*Décadence et réveil de la théologie* (1800/1831)), t.2 (*Epanouissement de la théologie* (1831/1870)), t.3 (*Le règne de Léon XIII* (1878/ 1903)), Bruxelles/ Paris, 1949/ 1952/ 1947,

brengt ons ten volle in de huidige grondslagen crisis die niet enkel onze algehele cultuur doch ook de katholieke theologie treft.

E. Schillebeeckx, vert./ bew., *Feiner/Trütsch/Böckle, Theologisch Perspectief* (Een overzicht van de huidige situatie in de theologie), I (Fundamentele problemen), II (Dogmatiek), Hasselt, 1958/1959, toont de grondslagen crisis nog veel duidelijker.

Dat vakwetenschap, wijsbegeerte en Bijbelexegese in mekaar lopen, toonde ons nog onlangs *Collationes* (Vlaams tijdschrift voor Theologie en Pastoraal), Nieuwe benaderingen van de Bijbel, jrg. 10 (1980): 4 (dec.); twee 'internalistische' benaderingen, de 'historisch-kritische' (nu 'klassiek' geheten, omdat zij traditioneel is sedert de XVIII-de eeuw) en de structuralistische (in de geest van de Saussure), en twee 'externalistische' methoden (de psychoanalytische (in de geest van Freud) en de marxistische (in de geest van 'Christenen voor het socialisme')) worden er op de parabel van de barmhartige Samaritaan toegepast. Dit bewijst hoe nuttig een degelijke epistemologie kan zijn.